

СПАДЩИНА МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ПРОСТІРУ АРХІТЕКТУРНОГО МОДЕРНУ КАТЕРИНОСЛАВУ

Україна – одна з країн з найрізноманітнішим етнічним складом, особливо в її південно-східній частині, де проживають представники 130 національностей. Саме в цій частині розташоване місто Дніпро про яке йтиметься в нашій статті.

З точки зору мультикультуралізму, це дуже цікавий район, тому що в ньому проживають представники різних національностей, крім українців і росіян, проживають чехи, поляки, болгар, греки, німці і інші. На формування ментальності обов'язково впливають культурні, історичні та соціальні фактори. Антрополог Арджун Аппадурай говорить про проблему впливу процесів глобалізації на відносини, роздуми і сприйняття, що пов'язані з конкретними групами, народами і націями, а також про зміни в етнічних і національних образах сприйняття. Вчений підкреслює, що міграційні процеси, стрімке зростання соціальних і культурних змін, технічний прогрес впливають на змішання культур і сприяють асиміляції. Все це призводить як до позитивних, так і до негативних наслідків трансформації ментальності [1.с.78]. Ці фактори необхідно враховувати, піклуючись про збереження та відродження будь якої, будь то української, польської чи болгарської ідентичності.

Південний схід України, де розташована колишня Катеринославська губернія (нині Дніпропетровська область), був і залишається культурним пограниччям. Політика російського царизму (а потім і радянської влади) була спрямована на послаблення національної ідентичності населення, що проживає на цих територіях: українців, росіян, болгар, греків, татар, німців, поляків, чехів, білорусів,

литовців, ассирійців, караїмів та інших. Відома дослідниця Антоніна Клоковська визначає культурне пограниччя як ситуацію будь-якого культурного контакту (навіть такого, що знаходиться тільки в свідомості індивіда) [2. с. 56]. Концепція культурного пограниччя може існувати не тільки в просторовому, але і в психологічному і ментальному сенсі.

Кожне нове покоління, вступаючи в життя, застає створений попередніми поколіннями світ, приєднується до нього, вбирає його в себе і живе, спираючись на нього. Культурні явища, які, здавалося б, віджили свій час і вже забуті, раптом починають активно впливати на культуру нового часу, а іноді і входити в неї. Але нові генерації, освоївши спадщину, яку вони отримали з минущини, не обмежуються нею, а створюють власну культуру. Спадковість – одна із закономірностей суспільного розвитку і розвитку культури в тому числі. Завдяки спадковості людство опановує досягнення попередніх епох, а сама культура знаходить можливість постійного розвитку. Розвиток суспільства і розвиток культури можливий тому, що людина і людство зберігають у своїй пам'яті те, що відбувалося в минулі століття, що відкрито, що пізнане, що стало відомим. Пам'ять про минуле зберігається в пам'ятках культури. Це у тому числі архітектурні об'єкти, що мають художню цінність або пов'язані з діяльністю видатних особистостей (видатні архітектори різних епох), з важливими історичними подіями. Вони зберігають історію і культуру, своєрідність і особливості країни і народів, що її населяють.

На формування і збереження ідентичності впливають багато факторів, такі як: рідна мова, релігія, навколишнє соціальне середовище, культура та культурна спадщина. У кожного народу в залежності від природних і кліматичних умов, своєрідності історичного розвитку, національних особливостей склалися свої звичаї, звички, обряди, символи, форми спілкування, знакова система. І, звичайно, мова – головний носій культурної пам'яті і традицій кожного

народу. Взаємодія традицій і новаторства має велике значення для розвитку мистецтва. Кожен вид мистецтва має свої художні засоби, свої техніки, знайдені та накопичені майстрами цього мистецтва, свою образну мову. Без оволодіння мовою мистецтва неможлива художня творчість. Традиція – це є ґрунт для творчості, а кожен творець бере з цього джерела те, що для нього є близьке. І так народжується мистецьке різноманіття.

Але порушення зв'язку між традиціями і новаторством, відмова від того, що напрацьовано століттями, загрожує руйнацією мистецтва.

Надзвичайно важливим фактором при формуванні ідентичності є ступінь взаємодії з власною культурою і культурною спадщиною. Як зазначила А. Клоковська: «...асиміляція культури ... національна ідентифікація є частиною і фактором глобальної особистості та ідентичності» [3 с. 112]. За визначенням Антоніни Клоковської, культурна спадщина, або культурне надбання, – це сукупність матеріальних та нематеріальних об'єктів разом із пов'язаними з ними духовними цінностями, історичними явищами та звичаями, які вважаються гідними правового захисту. Культурний характер об'єктів, що виникає в процесі людської діяльності, культурна спадщина є важливою частиною нашої історії, соціального устрою та традицій. Пам'ять про минуле зберігається в пам'ятках культури, зокрема в архітектурних спорудах, створених видатними архітекторами різних епох. Вони зберігають історію та культуру, самобутність та унікальність країни та її народів.

Архівні матеріали південного сходу України практично не дійшли до наших днів через революцію 1917 року, Другу світову війну і, головним чином, в результаті політики, що проводилася Радянським Союзом.

На жаль, часто трапляється, що, захоплюючись деякими історичними спорудами, ми не знаємо точного імені цього архітектора, який створив цю будівлю. Часто буває,

що будівля, не вважалася архітектурною цінністю, бо про автора і період створення якої не було даних. Вона руйнувалася або перебудовувалася. Свідомо чи несвідомо, але безіменність архітектурної пам'ятки сприяє руйнуванню і забуттю її цінності.

Архітектурна спадщина архітекторів дорадянського і пострадянського періодів, в тим і період модерну, та її місце в архітектурному ландшафті південно-східної України були недостатньо досліджені. Розглядаючи архітектурні пам'ятки в Україні, часто можна знайти згадки про міський розвиток України в контексті історичних періодів, зокрема радянської епохи. Епоху радянського авангарду в Україні розглядають Олексій Биков і Євгенія Губкіна [4. 34.], Світлана Смоленська [5. 30.], розглядає проблему збереження спадщини житлового функціоналізму, наприклад, у Львові, і Надія Антоненко [6.10.] розглядає актуальні питання дослідження сучасних архітектурних пам'яток у контексті містобудівної культури другої половини XX століття. Середовище архітекторів-містобудівників на пограниччі, яким є південно-східна частина України, теж національно мозаїчно. Можна зустріти, що видатних творчих і наукових діячів в царській Росії подавали не за національністю, а за віросповіданням або, як часто і в радянському союзі, подавали всіх як російських. Часто дослідженню про розвиток містобудування не достатньо висвітлюється багатонаціональне середовище архітекторів і того специфічного впливу, який вони внесли до архітектурної палітри міста [7. с.63]. Також може бути вузько спеціалізованої спрямованості, наприклад, про німецьких містобудівників [8. с.150].

Метою нашого дослідження є збір та презентація багатонаціональної спадщини на переломі ІХХ/ХХ ст на південному сході України, яка є гідним доповненням до багатонаціональної палітри культурної спадщини, в даному випадку міста Дніпро (колишнього Катеринослава), враховуючи її потенціал для збереження як знакових пам'яток.

Новою науковою особливістю є те, що архітектурна спадщина архітекторів іноземців з Катеринослава (сучасного Дніпра) досі була мало досліджена. Автори описують та аналізують архітектурну спадщину польських архітекторів культурного прикордоння південно-східної України.

У статті використано архівні дослідження, історичні методи та системний аналіз. Новизна цього дослідження полягає в тому, що архітектурна спадщина архітекторів іноземців, які жили та працювали у Катеринославі (сучасному Дніпрі) досі мало досліджена, але то культурна спадщина України, яка досталася нам, нащадкам. Мета авторів описати та проаналізувати архітектурну спадщину іноземних архітекторів на культурному прикордонні південно-східної України, міста Катеринослав в часи епохи модерн.

Губернське місто Катеринослав (нині Дніпро) було засноване наприкінці XVIII як південна столиця Російської Імперії. Місто швидко розвивалося і на межі XIX–XX ст. мало високий рівень індустріалізації, потужну промисловість. Тому Катеринослав став одним із центрів тяжіння для жителів всієї Російської імперії. Тут мешкали представники багатьох національностей, різних віросповідань і тому це місто є добрим прикладом для вивчення культурологічних процесів, що відбувалися в той час.

Взаємний вплив різних культур пограниччя, що існували в умовах загальної політики асиміляції з боку імперського центру, роблять пошук, дослідження, увічнення спадщини іноземних архітекторів дуже цікавим і важливим.

Як уже згадувалося, південний схід України це культурне пограниччя, що являє собою, за визначенням проф. Л. Сухомлинова, справжній котел культур [9. с. 13]. Катеринослав на переломі XIX–XX століть був містом виключно цікавим, оскільки в цей період радикально змінив своє обличчя, став багатосплавним центром культури південного сходу царської імперії. Катеринославський модерн типологічно відповідає стильовим напрямкам Європи, але вирізняється

самобутністю в архітектурній подачі художньої мови. Середовище архітекторів-містобудівників теж національно мозаїчно. Недарма, як ми говорили, місто, що розвивається, притягує творців. На тлі споконвічно російських прізвищ, таких, як – Микола Насєдкін, Олександр Красносельський, Олексій Бекетов, – рясніють іноземні. Як не згадати про француза Людвіга Шарлемань (1784–1845 рр.), шотландця Вільяма Гесте (1763–1832 рр.), німця Фердинанда фон Гаген, (1849 – ... рр.), швейцарця Давида Вісконті (1772–1838 рр.). Треба також згадати італійців братів Євгена та Олександра Бернардацці, меноніта Дітріха Тіссена, поляків Олександра Миклашевського, Олександра Векшинського (1859–1908 рр.), Альфонса Богуславського, династії Бродницьких і Харманських.

На жаль, у багатьох випадках ми здогадуємося про національність тільки за звучанням прізвища або (якщо є) за місцем народження, оскільки важко знайти в джерелах не тільки національність, але часто навіть точні дати народження. До того ж, як вже писали, можна зустріти, що видатних творчих і наукових діячів в царській Росії подавали за віросповіданням і писали – росіянин, а в радянському союзі, подавали всіх як російських, іноді додаючи, наприклад, «німецького походження» або «русифікований німець». Прикладом може послужити інформація типу: Бенуа Микола Леонтійович – російський архітектор, народився ... в родині придворного метрдотеля Луї Жюля Бенуа; Шарлемань Людвіг – російський архітектор, майстер ампіру, представник художньої династії Шарлеманей... народився в 1784 році в Петербурзі, в родині французького майстра живопису Жана Батиста Бодє (Шарлеманя), Вільям (Василь Іванович) Гесте – російський інженер і архітектор шотландського походження. І, попри наочність плодів русифікації, – всі вони представники не тільки певних престижних університетів і шкіл, а й носії своїх культур і традицій, які, безсумнівно, зробили відбиток на їхньому світогляді та творчості.

В архітектурі Катеринослава кінця XIX – початку XX ст. – багата палітра архітектурних напрямків: російський стиль, еклектика, ремінісценції ордерних стилів – неоренесанс і неокласицизм, пошуки національних форм, модерн. Конкретні архітектурні рішення залежали від кваліфікації та художніх смаків архітектора, пристрастей, смаків, можливостей замовника, чи то муніципалітет або приватна особа.

Багато споруд створено архітекторами дуже різними за своїми творчими вподобаннями, школами та традиціями, тому будівлі відрізняються засобами художньої виразності, пластичним декором, загальним композиційним рішенням. У 1912-1914 рр. італійці, брати Олександр та Євген Бернардацці, були авторами проєкту добудови Головного корпусу Гірничого інституту (сучасний проспект Яворницького, 19). Академік архітектури Давид Вісконті родом із Швейцарії. Він є автором багатьох проєктів в Катеринославі: зокрема, проєкту Контори іноземних поселенців (проспект К. Маркса, 64), що був остаточно завершений в 1890-х рр.

Фердинанд Августович фон Гаген, німець за походженням, з 1886 по 1890 рр. – міський архітектор Катеринослава. Відомий багатьма реалізованими проєктами, до яких належить проєкт міських казарм на Озерному базарі для Феодосійського полку (1886 р.), проєкт колектора на Троїцькому базарі від вулиці Троїцької (Червона) до вулиці Першозванівської (1888 р.), проєкт міських казарм на Циганській площі (проспект Пушкіна, 36) (1889 р), новий корпус міської Олександро-Маріїнської лікарні (на території лікарні ім. Мечникова) (1890 – 1891 рр.)

У 1913 році була завершена нова чудова забудова – *English Club Theatre* (Театр Шевченко, вул. Воскресенская, 5), спроектована й вибудована архітекторами Олександром Петровецьким, Федіром Булацелем і С. Харманьським.

Людвіг Шарлемань архітектор, майстер ампіру, француз за походженням, представник художньої династії Шарлемань, у 1830–1840 рр. разом з архітектором П. Вісконті

розробив у Катеринославі проєкт Свято-Троїцького кафедрального собору, а в 1837 році, з тим же архітектором П. Вісконті, – проєкт Успенської церкви.

Микола Бенуа, француз, – автор проєкту церкви в Павлограді Катеринославської губернії і проєкту каплиці в селі Знам'янка Катеринославської губернії.

Вільям Гесте, архітектор шотландського походження, наприкінці 1790-х рр. розробив проєкт Острога та казначейства в Катеринославі. У 1806 році – проєкт Катеринославської Духовної семінарії.

Дітріх Тіссен, німець-меноніт, батько якого на початку XIX століття переселився з Гданська на південний схід Імперії Російської, а саме в повітове місто Олександрівськ (Катеринославська губернія), де було велике поселення менонітів. Тіссен проєктував в основному приватні і прибуткові будинки. Він віртуозно володів прийомами різних варіантів стилю модерн, а так само ренесансу і неокласицизму,

Фото 1 Будинок архітектора Тіссена

збагатив своїми роботами архітектурну палітру міста і залишив помітний слід в катеринославській архітектурі початку XX століття.

Серед особливо вдалих робіт архітектора, які внесли різноманітність в архітектурний пейзаж Катеринослава, можна назвати власний особняк Тіссена у стилі англійського модерну – «модерн-стайл», – побудований в 1900-х роках (точна дата невідома) (Фото 1).

Тіссен побудував на розі вулиць Козачої і Фабра два дохідні будинки: будинок Корецького на вулиці Воскресенська, 8 і будинок Міренбурга (ріг вулиць Воскресенської і Тихої (Мечникова)). Хочемо зупинитися саме на цих архітектурних об'єктах. В них особливо проявляються етнічні пристрасті зодчого, який додав свої кольори в багатонаціональну архітектурну мозаїку Катеринослава. За характерними рисами особняк Тіссена нагадує палац в англійському варіанті модерну, а саме «*neuestile*». Двоповерховий будинок з високим цоколем, прикрашеним гранітними блоками, характерним балконом і гостроверхими завершеннями нагадує будинки Північної Європи.

Тіссен взяв курс на раціональний модерн і тим самим задав моду на новий архітектурний стиль у місті на початку 1910-х років. Резиденція також відрізняється ідеальною організацією простору як усередині, так і на території маєтку. Це одна з найкращих у місті резиденцій у стилі модерн. Перейдемо тепер до знаменитих дохідних домів зодчого: будинку Корецького та будинку Міренбурга. Обидва будинки – чотириповерхові, з мансардами; знаходяться в діловому центрі міста один від одного на відстані всього одного кварталу симетрично головному проспекту. Обидві будівлі в стильовому відношенні втілюють риси ренесансу і модерну.

У 1895-1896 роках поляк архітектор Л. Бродницький разом зі своїм польським колегою-архітектором Станіславом А. Харманським спроектував «Аудиторію публічних

читань», яка була збудована в центрі міста в 1896 році (вул. Половицька, 42). Двоповерхова цегляна будівля «Аудиторія» виконана в провінційному варіанті еклектизму, схиляючись до неокласицизму.

Не можна пропустити ще одну перлину Катеринослава – так званий «Будинок Яворницького» (фото 2). Ця будівля, збудована Л. Бродницьким у 1905 році, вирізняється своєю цікавою архітектурною формою, сповненою поезії та атмосфери (площа Шевченка, 5). Розташований поблизу паркової зони, будинок нагадує міську віллу з силуетом старовинних готичних фортець або англійських маєтків. Червоноцегляний «Будинок Яворницького» з виступаючою зовнішньою формою, що слугує мезоніном, похилим дахом та видовженими вікнами одразу став міською пам'яткою. Інтер'єр

Фото 2 Будинок архітектора Бродницького (будинок Д.Яворницького)

зали прикрашений унікальними фресками художників М. Струннікова та Т. Пшичеви, що зображують козаків та фрагменти української історії. Будинок Яворницького є живим прикладом мультикультуралізму, що проявляється на культурних пограниччях.

Яскравим прикладом катеринославського модерну є плід органічної співпраці українського, російського та польського архітекторів, – Будинок Хреннікова (арх. В. Хренніков, П. Фетисов, Л. Хойнавіський). В архітектурній стилістиці будинку прочитується домінуючий вплив української народної творчості, з огляду на ідеї та художні уподобання архітектора і замовника в одній особі – Володимира Хреннікова. Він вирішив пропагувати українську культуру в камені, і на розі Катерининського проспекту і Первозванівської вулиці побудував будинок в українському стилі (фото 3). Це монументальна п'ятиповерхова споруда (в даний час готель Україна) з шатровими надбудовами, схожими на куполи старих запорізьких церков. По обидва боки центральної вежі були дерев'яні лоджії (будівля зазнала деякі зміни). Віконні отвори – своєрідні, а над ними пишні, розписані різнобарвною глазур'ю українські народні орнаменти, що нагадують декоративністю Петриківський розпис з птахами (на будівлі – павичі). Будівля характеризується виразними елементами еклектики, величезною кількістю пластичного декору різного типу, який підпорядкований цілісній, композиційно організованій структурі площини фасаду.

Творча співпраця архітекторів різних національностей і командна робота в цілому, що дуже часто зустрічалося у проектуванні будинків Катеринослава, не повинна викликати подиву. Іноді над проектом працює група архітекторів, не рідко інтернаціональна.

Так будівлю Вищого гірського училища і будівлю Англійського клубу в 1890-1891 роках було зведено за проектами творчої команди архітекторів. Автори Вищого гірського

училища – О. Бекетова. С. Харманського, Ф. Бучаєжа, О. Петровецького. Ці приклади не є поодинокими.

Спадкоємність культури реалізується в історичній перспективі завдяки культурній спадщині, в якій є місце для

Фото 3 Будинок архітектора Хреннікова

відродження забутих цінностей і переосмислення відкинутих цінностей.

Зараз в цій статті ми намагалися описати і представити архітектурну культурну спадщину, яка була забута і невідома не тільки світу, а й жителям міста, а знання про неї є предметом постійного особистісного вибору.

Існування в часі – ключова особливість культурної спадщини. Тепер ми оцінюємо культурну спадщину з точки зору сьогодення, маючи можливість повністю зрозуміти маловідоме минуле, оцінити його. Пізнаючи своє культурне минуле, трансформуючи його і додаючи йому цінності, ми змінюємо себе, ми формуємо свою ідентичність, не завжди усвідомлюючи це. Переосмислюючи минуле, ми шукаємо в ньому моделі сьогодення.

Історичні знання необхідні для побудови ідентичності, і це ясно підтверджується зусиллями багатьох поколінь, які з усіх сил намагалися зберегти і передати її навіть ціною власного життя. Як релігійним, так і національним меншинам варто підтримувати зусилля по збереженню історичної пам'яті, оскільки це невід'ємний елемент боротьби за свою ідентичність. Можливість повернення до культурних джерел самотності, які виникли після відновлення незалежності України, відкрилася можливість дослідження, відродження і поширення польської культури в мультикультурному просторі південного сходу України.

Для збереження ідентичності необхідна спадкоємність поколінь, що дуже важливо. Специфічні риси, характерні для даного місця, повинні мати таку форму, щоб вони не згасали, а розвивалися. Художні образи архітектурних об'єктів – це, перш за все, показник творчого потенціалу епохи, її духовної, політичної та ідеологічної атмосфери.

Важливо наше сприйняття, наші асоціації. Успадкувавши ставлення до об'єктів, в нашому випадку до пам'ятників архітектури, ми сприяємо збереженню від забуття художніх досягнень наших предків, тобто їх культурної спадщини,

що має істотний вплив на формування національної ідентичності. Відображає це архітектурна спадщина, яку ми намагаємося врятувати від забуття, тому що самим своїм існуванням воно формує національну ідентичність.

Джерела та література

1. Appadurai A., Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji, przeł. Z. Pucek, Kraków 2005. 156 с.
2. Kłoskowka A., Kultury narodowe u korzeni, Warszawa 2012. 470 с.
3. Kłoskowka A., Kultury narodowe u korzeni, Warszawa 2012. 470 с.
4. Биков О, Губкіна С., Soviet Modernism. Brutalism. Post-Modernism. Buildings, вид. Основи, 1919. 258 с.
5. Смоленська С., Архітектура авангардного Модернізму в Україні: генеза та спадщина. https://old.lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2017/5725/avtoreferat_min.pdf (дата звернення 26.07.2025).
6. Антоненко Н., http://www.sksz.pl/skz_files/WK/WK/Wiadomosci_Konserwatorskie_nr_62.pdf (дата звернення 10.08.2025).
7. Коровкіна А.А., Развитие архитектуры стиля модерн в городе Харьков: Матеріали всеукраїнської науково-технічної конференції. Листопад 2017 р. Харків 2018. С 63-66
8. Парамонов А. Ф. Немецкий альбом ХХІ век, вид. Харьковський частний музей усадьби 2020. 232 с.
9. Сухомлинов О., Особливості етнокультурної палітри північного призов'я, Fenomen pogranicz kulturowych: współczesne tendencje, за ред. J. Kryza, Piła–Berdiańsk 2012. 115 с.

Annotation

The article is devoted to the question of architectural heritage of the turning point of the 19th-20th century on the cultural borderland, which is the south-east of Ukraine on the example of Yekaterinoslav (Dnieper). During this period in the city worked such architects as A. Beketov, Italians Visconti brothers, Menonite Dietrich Thyssen, dynasties of Poles. The article examines the architectural heritage of foreign architects who worked during this period.